

səthinə düşməklə, yüksək duz tərkibli litogen əsasən formalaşmasına və onların üzərində qalofit bitkilərin inkişafına gətirib çıxarırlar. Ən böyük vulkanlardan olan Lökbatan, Keyrəki, Bozdağ, Gözdək və b. püskürmə zamanı külli miqdar müxtəlif duzlar və mikroelementlər çıxarır.

Palçıq vulkanizmi rayonunda antropogen fəaliyyətin kəskin artması bu unikal komplekslərin transformasiyasına, onların səciyyəvi əlamətlərinin və xassələrinin itməsinə, nəticədə nəinki landşaftın təkrar olunmaz tipinin məhv olmasına, həm də bütövlükdə, regionda ekoloji vəziyyətin dəyişmələrinə gətirib çıxarda bilər.

Abşeron yarımadasının cənub-qərbindəki Otmanbozdağ Bakı şəhərindən 35 km cənub-qərbdə Qaradağ, Miyəcik ana Nart antiklinallarının gömülmələrinin qovuşuğunda yerləşir. Bu, 404m nisbi yüksəkliyi olan Azərbaycanın ən iri vulkanıdır. Vulkan kəskin konus formasına malikdir. Yamaclar dikdir və dərin yarıqlarla kəsilmişdir. Sahənin geoloji quruluşunda pliosen-dördüncü dövr çöküntüləri iştirak edir.

Lökbatan Bakıdan 18 km, eyni adlı qəsəbədə isə 3 km cənub-qərbdə yerləşir. Mütləq hündürlüyü 98 m-dir. Uzaqdan zirvəsi dəvənin hürgüclərini xatırladır. Ən uzun brekçiya axını qərb istiqamətində izlənən çatlarla hüdudlanır. Vulkan eyni adlı eninə uzanan asimmetrik antiklinalın tağ hissəsində yerləşir. Lökbatan yer kürəsində ən fəal vulkanlardandır.

Bozdağ-Gözdək Bakı şəhərindən 20 km qərbdədir. Abşeron yarımadasının iri vulkanlarından sayılır. Nisbi hündürlüyü 226 m-dir. Ölçüsü 430x350 m olan krateri hündürlüyü 15 m-ə çatan bəndlə hüdudlanır. Krater daxilində iki yerdə xətt üzrə kiçik sopka və qrifonlar yerləşir. Onların çoxunda zəif qaz və palçıq çıxır.

Keyrəki Bakıdan 12 km şimalda, Binəqədi qəsəbəsinin yaxınlığındadır. Azərbaycanda çox az vulkan tapılar ki, onun yaşıl çalan rəngi daxili quruluşunu əks etdirsin. Belə ki, yüksəklik əsasən vulkan ocağında yatan eosenin yaşılımtıl gillərinin boğazla yer səthinə çıxan süxurlarından təşkil olunub. Nisbi hündürlüyü 116 m olan və xarici görünüşü konusu xatırladan vulkanın püskürmələrinin izləri brekçiya axınları şəklində yamaclarında aydın seçilir.

Palçıq vulkanlarının dəfələrlə püskürməsi nəticəsində biotanın qısa müddətdə zədələnmələri yaxud tamamilə məhv olunması və litoloji özülün geokimyəvi xarakteristikalarının dəyişməsi baş verir, yenilənmiş biogeokimyəvi komplekslərin əmələgəlməsi üçün müəyyən vaxt tələb olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, palçıq vulkanı geokomplekslərin müasir ekoloji vəziyyəti burada ekosistemlərin mühafizəsi üçün ekolandşaft-rekreasiya proqramının işlənilib hazırlanmasını və yerinə yetirilməsini qarşıya qoyur. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyevin "Bakı və Abşeron yarımadası palçıq vulkanları" qrupunun Dövlət Təbiət Qoruğunun yaradılması haqqında sərəncamında, həmçinin AR Milli Məclisinin qəbul etdiyi "Azərbaycanın xüsusi mühafizə olunan təbiət obyektləri və əraziləri" haqqında qanununda öz əksini tapmışdır.

Respublikamızın ərazisində, xüsusən Abşeron yarımadası və Şamaxı rayonunda bir çox vulkanlar bilavasitə kənd, şəhər tipli qəsəbələr, kənd təsərrüfatı mülkləri, anbar binaları yaxınlığında yerləşir. Təsərrüfat işləriylə məşğul olan insanlar düşünmədən təbiət abidələrinə ziyan vurur. Bir çox vulkanların durumu çox acınacaqlı təəssürat yaradır.

ABŞERON YARIMADASININ PALÇIQ VULKANLARININ GEOEKOLOJİ ŞƏRAİTƏ TƏSİRİ

Əmiraslanova T.G.
AzMICon MMC

Abşeron yarımadasında palçıq vulkanları çox geniş yayılmışdır. Palçıq silsiləsi brekçiyası üçün xarakter elementlər bunlardır: B, Ng, Mn, Ba, Sr, Cu, Mo, Li, Pb. Vulkan məhsulları bir sıra hallarda radioaktiv elementlərlə də zəngindir. Aktiv palçıq vulkanları yerə yaxın atmosferdə cəvə anomaliyaları törədirlər. Palçıq vulkanlarının intensiv inkişafı Abşeronda və Qobustanda landşaftın spesifik tipinin-palçıq vulkanı tipinin formalaşmasına gətirib çıxartmışdır ki, o, üz növbəsində geokimyəvi xüsusiyyətlərinə görə, onu əhatə edən təbii landşaftlar fonunda kəskin sürətdə fərqlənir. Xarakter əlamətlər palçıq vulkanı tullantılarına xas olan bir sıra kimyəvi elementlərin və zərərli duzların böyük miqdarıdır. Onlar yerin

Onların üzəri və ətrafı zibilliyə çevrilmiş, zirvə və ətəklərindəki təpəcik, salza və qrifonların kraterlərinə kənar əşyalar salınmışdır. Bu səbəbdən də elmi tədqiqatlar üçün lazım olan qaz,su və neft nümunələrini belə götürmək mümkün olmur.

Bu yaxınlara kimi Keyrəki vulkanının ətəyində böyük sahə lazımsız təsərrüfat tullantıları üçün anbara çevrilmişdir. Vulkan püskürdükdə bu zibillər brekçiya ilə birlikdə havaya tullanır, ətrafa yayılaraq hava və torpağı zəhərləyir və nəticədə ekoloji cəhətdən təhlükə yaranır.

Keçən əsrin 80-ci illərin sonu və 90-cı illərin əvvəllərindən vulkan palçığının quru tozundan müalicə məqsədilə istifadə etmək üçün çox görümlü Pirəkəşkülün zirvəsində yerləşən sopka və qrifonları dağıdaraq onun landsaftına ciddi zərər vurulmuşdur. Əlbəttə, insan səhhətinə qayğı yaxşı işdir. Ancaq bunun üçün vulkanları dağıtmaq niyə lazımdır?

Vulkan brekçiyasına olan tələbat artdığına görə Axtarma-Qaradağ vulkanının zirvəsində yerləşən konusun yarısı və Lökbatanın kraterinin yaxınlığındakı sahə buldozərlə iki ay ərzində dağıdılaraq özübəşaldan maşınlarla daşınmışdır. Ola bilsin ki, vulkan brekçiyasından tikintidə istifadə etmək məqsədi ilə bu iş görülübür.

Palçıq vulkanlarının dağıdılması gələcəkdə daha da genişlənə bilər. Çünki püskürmə məhsullarına tələbat ildən ilə çoxalacaqdır. Belə ki, qeyd edildiyi kimi, vulkan brekçiyasının tərkibində nisbətən böyük miqdarda mikroelementlər vardır. Vulkan gilləri sənayedə, inşaat işlərində istifadə olunma bilər. Deməli, vulkan brekçiyası faydalı qazıntı kimi maraqlı kəsb edir. Ona görə onların tikinti materiallarının istehsalı üçün götürülməsinə imkan vermək olmaz. Bu baxımdan xammal obyektini kimi kiçik, nisbətən görkəmsiz palçıq vulkanlarının sülb məhsullarının istifadə olunması məsləhətdir.

2000-ci ildən başlayaraq palçıq vulkanı yerləşən sahələrdə inşaat və digər təsərrüfat işlərinin aparılması böyük vüsət almışdır. Hətta Keyrəki kimi fəal vulkanın ətəyində yaşayış binalarının tikilməsinə başlanılmışdır. Onun yaxınlığında yerləşən Abix vulkanının kraterində ətraf sahələrdə salınan əkin sahələrin suvarılması üçün sututumu yaratmaq və omum ətrafında istirahət zonası salmaq istəyirdilər. Vulkan zirvəsini böyük hovuzla çevirdilər. Bu işləri aparan inşaatçılar əvvəlcədən nəzərə almayıblar ki, vulkan püskürmələri zamanı çıxan qazlar alışır, külli miqdarda palçıq kütləsi ətrafa yayılır və yer səthində tikililəri qəza vəziyyətinə gətirən iri dərin çatlar əmələ gəlir. Bunları biləndən sonra qalan işlər dayandırıldı. Hazırda həmin susuz hovuz naşşılığın bir nümunəsi kimi qalır.

İndi də vulkan püskürmələrinin yaratdığı təzadlarla insanlar üzləşirlər. Keyrəkinin 2001-ci il iyundan və 2002-ci il fevralda baş vermiş püskürmələri ona bitişik tikilən bina sakinlərinin böyük təşvişinə səbəb olmuşdur. Müəyyən sahədə mühəndis-geoloji işlər aparılan zaman orada palçıq vulkanlarının yerləşməsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Əks halda onların yanından keçən yerüstü və yeraltı kommunikasiyalar, su, qaz boruları püskürmələr nəticəsində əmələ gələn çatlar və yerdəyişmələr nəticəsində zədələnə bilər. Vulkan və onun ətrafında torpağa hopan bu və ya digər miqdarda müxtəlif maddələr heyvanat aləminə və bitkinin inkişafına təsir edir. Alışan qazlar ətrafdakı bitki örtüyünü məhv edir. Püskürmə zamanı ətrafa yayılan vulkan brekçiyasının altında qalan canlı orqanizmlər məhv olur. Eyni hal qazların alışması zamanı yaranan alov sütununun istisinin təsiri ilə baş verir. Bununla belə, canlıların əksəri vulkan püskürməsinin başlanmasını qabaq-

cadan duyub təhlükəli yerdən uzaqlaşırırlar.

Vulkandan çıxan minerallaşmış sular onun ətrafında şoran torpaqlar əmələ gətirir. Bəzən onlara neft də hopur. Bundan başqa, bu suların toksik təsiri nəticəsində bitkilərdə maddə mübadiləsi pozulur. Belə suları içən quşların məhv olması da müşahidə olunmuşdur. Ona görə bu torpaqlardan kənd təsərrüfatı üçün istifadə olunma bilməz.

Bakı və Abşeron yarımadasında yerləşən palçıq vulkanlarına antropogen təsirlərin aradan qaldırılması və mühafizəsinin təşkili, onların fəaliyyətinin öyrənilməsinin böyük elmi və praktiki əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu təbiət sərvətlərinin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması, respublikamızın təbii irsinin geniş miqyasda təbliğ olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 15 avqust 2007-ci il tarixli 2315 nömrəli Sərəncamına əsasən "Bakı və Abşeron yarımadasının palçıq vulkanları qrupu Dövlət Təbiət Qoruğu" yaradılaraq 52 palçıq vulkanına dövlət təbiət qoruğu statusu verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Ad.A, Rəhmanov R.R. Palçıq vulkanizmi. Bakı: Nafta-Press, 2018, 328s.
2. Исаев С.А, Бабаев Ф.М., Рагимзаде. А.И. Эколого-геохимические изменения в биосфере Абшеронского полуострова. Баку: МБМ, 2007, 470с.
3. <https://az.wikipedia.org> – Azərbaycanın palçıq vulkanları